

International Journal of Social and Educational Sciences
Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi

Cilt: 1 Sayı: 1 / Volume: 1 Sayı: 1
2014 - Haziran / 2014 –June
www.ijoses.com

Seher Arslan*

TÜRKLERDE AĞAÇ KÜLTÜ ve “HAYAT AĞACI”

Özet

Tüm dünya ırklarında görüldüğü gibi Türklerde de Ağaç Kültü ve özellikle de “Hayat Ağacı” üzerinde duracağımız bu makalede, öncelikle kısa bir kült tanımı, ardından dünyadaki kült örneklerine kısa örnekler verdikten sonra, Türklerdeki ağaç kültüne geçiş yapacağız. Bu makalede özellikle Türklerin Ağaç kültü anlayışı ve “Hayat Ağacı”na olan ilgileri konu edilmiştir.

Anahtar Kelime: Ağaç kültü, Hayat Ağacı, Türklerde Ağaç Kültü.

Abstract

The Cult of the tree can be seen in races all over the world as seen in the Turk and, in this article we will emphasize in particular the Tree of Life, first a brief description of the cult, then after giving brief examples of the cult in the world, especially the Turks, we will look at the Turkic tree cult of the cult mentality and life transition. This article the tree is the subject of interest.

Keywords: Tree cult, Tree of life, Tree cult of Turkish

* Arş. Gör, Gaziantep Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, aseher@gantep.edu.tr

Giriş

Kült kelimesi hakkındaakla hemen “tapma”, “tapınım”, “din” gibi anlamlar gelmektedir. Söz gelişi, “Atalar Kültü” denilince “Atalara Tapınım” ya da “Atalar Dini”; “Dağ Kültü” denilince “Dağa Tapınım” vs. akla gelmektedir. Batıdaki mitoloji ve İnanışları dinler tarihi (Kült sosyal antropoloj meselesi değil mi?) araştırmalarında sıklıkla kullanılan “kült” terimi, Fransızca (culte) ve **Türkçe Sözlük**'te 1. *tapma, tapınma*, 2. *Din*, 3. *Dini tören, ibadet, ayin* karşılıklarıyla açıklanmıştır.¹

Terimsel anlamı geçip özelleştirdiğimizde karşımıza öteden beri süregelmiş olan belli başlı kült çeşitleri çıkmaktadır. Atalar kültü, tabiat kültü (dağ,ağaç,su vs.)² gibi kültler buna örnektir. Bizim konumuz olan ağaç kültü ise tabiat kültünün bir parçasıdır.Fakat eski Yunan ve Roma mitolojilerinde olduğu gibi,bu kültler için de ayrı ayrı tanrılar tahsis edilmişler,özellikle de ağaç kültü, Tanrı'yı sembolize ettiği düşünülerek Tanrı kutunun kaynağı olarakgörülmüştür. Türk inanç sisteminde kutsallaştırılan hiçbir nesneye tapılmamıştır. İster yer cisimleri olsun, ister gök cisimleri olsun, kutsal olarak görülen nesnelere Tanrı ile irtibat kurmanın birer vasıtası olarak görülmüştür.³

Bütün bunların yanında Orta Asya kavimlerinde güneş kültü dışında ay kültü de vardır. Altaylı Türkler ve Müslüman Türklerden Mişerler arasında güneşle yemin etme (uygulaması) adeti bulunmaktadır. Altaylılara göre güneş “ana”, ay ise “ata”dır. Güneşi yerde ateş temsil eder. Bazı masallarda büyük kahramanlar güneş ve ayın himayesi altındadır. İnanışlara göre zaman zaman güneş ve ay kötü ruhlarla mücadeleye girer, eğer yenik düşerlerse güneş ve ay tutulması gerçekleşirdi. Güneş ve ay tutulması olduğunda Altay Türkleri bağırıp, çağırırlar, davul çalarlardı. Bu gürültülerin kötü ruhları korkutacağına inanılırlardı.⁴

Görüldüğü gibi dünyanın çeşitli yerlerinde farklı sebeplerle oluşmuş ve inanılan kültler vardır. Ama bunların içinde en yaygın olanı genelde ağaç kültüdür. Her ne kadar farklı toplum yapıları ve farklı inanışlar olsa da ağaç kültünde olduğu gibi dünya toplumlarının da bazı ortak noktaları vardır.

Etrafında zengin bir inanış ve pratik dairesi içinde teşkil ettirilen ağacın dünya kültürlerindeki yerini tespit edebilmek ya da kapsamlı bir şekilde ortaya koyabilmek için ağacın taşıdığı anlamları göz önünde tutmak ve bu anlamların dünya topluluklarındaki yansımalarını karşılaştırmalı bir şekilde incelemek gerekmektedir. Bu nedendir ki, öncelikle, “kutsal” ya da “tanrısal” olarak tanımlanan ağacın en ayırıcı nüansı olan üç katmanlı âlemi birleştirmesi özelliğinin, yani “kozmik ağaç” oluşunun dünya kültürlerindeki yansımalarını karşılaştırmak gerekmektedir. “Kozmik ağaç” dünyanın merkezindedir, onun için de ağacı, tıpkı dağ ve kutsal mekânlarla birlikte “merkez simgeciliği” kavramı içerisinde düşünmek gerekmektedir.⁵

¹ Pervin Ergun, *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*, Ankara 2004, s. 15.

² Ayrıca diğer örnekler için bkz. Yaşar Kalafat, *Kodlar-Kültler-I, Türk Kültürlü Halklarda Karşılaştırmalı Halk İnançları*, Ankara 2009.

³ Ergun, *Ağaç Kültü*, s. 16.

⁴ Saadettin Gömeç, “Eski Türk İnanıcı Üzerine Bir Özet”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2003, 33/21, s. 88.

⁵ Ergun, *Ağaç Kültü*, s. 17-18.

Türk düşüncesine göre tanrı yarattığı dokuz insan cinsini, onlardan önce yarattığı dokuz dallı ağacın gölgesinde barındırmış ve bu dokuz dalın o dokuz insanı temsil ettiği düşünülmektedir. Dolayısıyla yaratılış bilgisinin özünde ağaç, önemli bir kültür.⁶

Türklerde Ağaç Kültü (Inancı)

En eski devirlerden günümüze dek Türk toplulukları arasında görülen yaygın inanışlardan birisi de ağacın ya da belli ağaç türlerinin kutsal kabuledilmesidir.⁷ Bu manada, ağaç kültürünün Türk sosyal hayatında önemli bir yere sahip olduğunu söylemek yanlış olmaz. Muhtemelen, mevsimden mevsime kendini yenilemesi ve daha birçok özelliğinden dolayı olsa gerek ağaç, Türk toplulukları arasında hayatın ve sonsuzluğun timsali olarak görülmüştür.

Başka bir ifadeyle, Türk insanı ağacın oluşumu ile kendi hayatının tabii seyri arasında bir benzerlik olduğunu keşfetmiş ve yaşadığı her coğrafyada kutlu mekânlarla ağaçlar arasında bir ilişki kurmuştur. Bu inanışın bir sonucu olarak, en eski devirlerden günümüze dek Türk toplulukları arasında mabetlerinçevrelerine ve mezarların yanlarına ağaç dikmenin kutsal bir görev olduğuna inanılmıştır. Ancak ağacın bizzat maddi varlığının değil, sahip olduğu bir takım özellikler ve temsil ettiği gücün bir sonucu olarak kutsalkabul edildiğini söyleyebiliriz. Orta Asya ve Anadolu’da yaşamış olan farklı Türk toplulukları arasında görülen kutsal ağaç ile ilgili inanışlar ve bunlara bağlı kültürçeşitli benzerlikler arz etmektedir. Bu manada, Türk toplulukları arasında belli ağaçların her yerde kutsal kabuledildiği söylenebilir.⁸

İslamiyet öncesi Türklerdeki ağaç kültürünün ilk ortaya çıkış yeri tam olarak bilinmemekle birlikte dağlık Ötüken bölgesi olduğu tahmin edilmektedir. Hunlar, her yıl yaz bitiminde muhtemelen Ötüken’de yer alan, Lung-Ch’eng (Ejder Şehri) denilen başkentlerinde yaptıkları yer ayini, şehrin yakınındadır.⁹

Tasavvuf edebiyatında ise ağaç, İslam dinini temsil eden bir öznel bir olgudur: Niyazi Mısrî “insân-ı kâmil ağacının dalına, yani hakiki bir dervişe tutunan kişikendi hakikatinin sırrının meyvesini yiyecektir” der. Ona göre yapraklar mahlûkatı, meyveler peygamberleri, ağacın tamamı ise Hz. Muhammed’i temsil eder. Yunus Emre, bir şiirinde bunu kişinin tasavvufî manada olgunlaşmasında somut bir örnek olarak kullanır:

“Âşık olmayan âdemi
Benzer yemişsiz ağaca
Ağaç yemiş vermeyince
Budağı eğilmez imiş”¹⁰

⁶ Nihad Sâmî Banarlı, *Şiir ve Edebiyat Sohbetleri*, İstanbul 1976, s. 31; Ülkü Gürsoy, “Türk Kültüründe Ağaç Kültü ve Dut Ağacı”, *Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaşî Veli Araştırma Dergisi*, 2012/61, Ankara, s. 45.

⁷ Örneğin Tuva Türklerinde türbe gibi kutsal mekânların civarında bulunan ağaçlara bir çeşit çaput, adak bezi veya kadak, bağlanarak dilekte bulunulurdu. Bkz. Yaşar Kalafat, *Halk İnançlarından Mitolojiye I, Türk Kültürlü Halklarda Halk İnanışları*, Ankara, 2009, s. 209.

⁸ Ramazan Işık, “Türklerde Ağaçla İlgili İnanışlar ve Buna Bağlı Kültür”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2004, 9/2, Elazığ, s. 90.

⁹ Erman Artun, *Türklerde İslamiyet Öncesi İnanç Sistemleri-Öğrettiler-Dinler*, İstanbul 2004, s.14.

¹⁰ Gürsoy, “Dut Ağacı”, *Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaşî Veli Araştırma Dergisi*, 2012/61, Ankara, s. 5.

Anadolu'nun bazı bölgelerinde, Şamanist Yakutlarda ve Altaylılarda tespit edilen ağaç kültürüne de rastlanmaktadır. Evladı olmayan Yakut kadını bir nevi çam ağacına tapınarak dua ettiği gibi Beyşehir köylerinden birinde bir ihtiyar ağacın yanında dua ederek ve ağacın altından geçerek çocuk isteyen köylü kadınların bulunduğu görülmüştür. Bu tür durumlarla günümüzde de hala karşılaşılmaktadır.¹¹

Evlıya Çelebi'nin “ağaca ibadet eden Ademî kavmi” diye hayretle zikrettiği Karakoyunlu Türkmenleri, kutsal saydıkları ağaçların etrafında kalabalık bir şekilde mum yakarak ayin yapmakta, ağaçlara demir parçaları taktırmaktadır. İnançlarına göre, kim ağaca demir takarsa, ağaç onabüyük faydalar sağlayacak, taktıkları demir onları cehennem ateşinden koruyacaktır.

Ağaç kültürünün sıklıkla Alevî-Bektaşî toplumunda görüldüğü de geniş bir gözlemdir. Geçimlerini ağaç kesmekle sağlayan Tahtacıların ağaçlara bağlılığı büyüktür. Bu sebeple olsa gerek Muharrem ayında ve Salı günleri ağaç kesmezler. Yeni bir işe başlayacakları zamana ağaca dua eder ondan medet umarlar. Tahtacılar, en çok Ladin, Köknar ve Ardiç ağacını, Yörüklerin ise genellikle karadut, çınar ve katran ağacını kutsal olarak kabul ettikleri bilinmektedir. Hepsindeki ortak nokta ise tek olan ağaçları kült kabul etmeleridir.¹²

Konuya biraz daha açıklık getirecek olursak, adlarından da anlaşılacağı üzere Tahtacılar, geçimlerini ağaç kesmekle sağlayan kimselerdir. Bununla birlikte, onların ağaçlara büyük bir saygıları ve bağlılıkları da vardır. Muharrem ayında ağaç kesmek şiddetle yasaktır. Hafta içi salı günleri de ağaç kesilmez. Yılın belirli zamanlarında, mesela Temmuz veya Ağustos ayı içinde Kurmançlara mensup çeşitli Kürt toplulukları, bayramlık elbiselerini giyerek kadınlı erkekli gruplar halinde, ilahiler ve dualarlabu ağaçları ziyaret edip ayinler yapmaktadırlar. Sünni halk arasında bu ağaçların yağmur duası, çabuk evlenme, hastalık tedavisi vs. gibi çok çeşitli maksatlarla ziyaret edildiği ortaya konmuştur.

Bununla birlikte, Sünni halk arasında bu uygulamalarda dikkati çeken bir taraf vardır: Kızılbaş zümrelerdeki gibi belli zamanlarda yapılan özel ayin ve merasimler Sünnilerde tespit edilememiştir. Bunun izahı herhalde, Sünni kesimde İslami telakkilerin daha etkili ve hazmedilmiş olması sebebiyle bu eski kültürlerin daha çok zayıflatıldığı şeklinde olabilir.¹³

Alevilik ve İslamiyet'e ait motiflere öncelik verilen ve bu konuda geniş bilgilerin yer aldığı Dede Korkut kitabında ise ağacın kutsallığına “gölgelice kaba ağaç” klişeleşmiş ifadesiyle de sık sık vurgu yapılmaktadır:

*“Ağaç ağaç dersem sana arlanma ağaç,
Mekke ile Medine'nin kapısı ağaç,
Musa Kellimin asâsı ağaç,
Büyük büyük suların köprüsü ağaç,
Kara kara denizlerin gemisi ağaç,
Şah-ı merdan Ali'nin Düldül'ünün eyeri ağaç,
Zülfikaar'ın kınıyla kabzası ağaç
Şah Hasan'la Hüseyin'in beşiği ağaç,*

¹¹ Abdülkadir İnan, “Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1/4, Ankara, s.11.

¹² Gürsoy, “Dut Ağacı”, s. 6.

¹³ Ahmet Yaşar Ocak, *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, İstanbul, 2000, s. 9-10.

*Beni sana asarlarsa götürmegil ağaç,
Götürecek olursan yiğitliğim seni tutsun ağaç,
Bizim elde gerek idin ağaç,
Kara Hindü kullarıma buyuraydım,
Seni para para doğrayalardı ağaç”¹⁴
“Başına doğru bakar olsam, başsız ağaç,
Dibine doğru bakar olsam, dipsiz ağaç”¹⁵*

Yukarıdaki örnekten de anlayacağımız gibi ağaca verilen kıymet dizelere dökülerek ifade edilmiş, bu dizelerde sadece ağacın kullanım şekillerinden bahsetmiş gibi görünülse de aslında temelinde hayatımıza kattığı değerlerden dolayı ağaca duyulan saygı da belirtilmektedir.

Türkler geçmişten günümüze dek ağaca ve ağaç çeşitlerine pek çok manalar yüklemişlerdir. Ağaçların ölümsüzlüğü simgelediğini düşündükleri gibi, kendilerini koruyacağına, bütünlük sağlayacağına, isteklerinin yerine gelmesi için aracı olacağına, ölümlerini koruyacağına, bu ve bunun gibi pek çok inanca sahip olarak yaşamış ve gelecek nesillere de bu şekilde aktarmışlardır. Seçtikleri ağaçları ya şekillerine göre ya da adlarına göre manalar yükleyerek hayatlarına sokmuşlardır. İslamiyet’ten önce de kullanıldığı bilinen “ağaç dikmek sevaptır” sözü Türkler tarafından yaygın bir gelenek olarak kabul edilmiş ve hala günümüzde söylemini ve işlevini kaybetmemiştir.

Biz bu çalışmamızda Türklerin ağaç inancına örnek olarak selvi, çam, hayat, meşe, kavak, kayın, ardıç ve daha pek çok ağaç türünün içerisinde “Hayat Ağacı”nı inceleyecek ve bu ağacın nasıl anlamlandırıldığını açıklamaya çalışacağız.

“Hayat Ağacı” (Yaşam Ağacı)

Resim 1. Ahmet Yaşar Serin’in “Hayat Ağacı”yla ilgili karakalem çalışması¹⁶

¹⁴ Suat Hizarcı, *Dede Korkut*, 1958, s. 48-49 ; Gürsoy, “Dut Ağacı”, s. 46.

¹⁵ Işık, “Türklerde Ağaçla İlgili İnanışlar ve Buna Bağlı Kültler”, s. 98; Gürsoy, “Dut Ağacı”, s. 46.

¹⁶ Sayın Yard. Doç. Dr.Ahmet Yaşar Serin’e kendi çalışması olan resmini kullanmama izin verdiği için teşekkür ederim.

“Hayat Ağacı”kültü, bütün dünya kültürlerinde olduğu gibi Türk kültüründe de en yaygın inançlardan biridir. Ağaç kültürüyle ilgili bütün inançların kökeninde “Hayat Ağacı”nın düşünülmektedir. Bu ağaca mitolojik olarak çeşitli anlamlar yüklenmiştir, ayrıca ağacın hayat bahşettiği, üç alemi birbirine bağladığı düşünülmektedir. Ağaca, dünyanın düzeni üzerinde, insanların yaşayışlarını tertiplemede ve toplumla bir bağ kurma konusunda misyonlar yüklenmiştir.

“Hayat Ağacı”nın bütün mitolojik sembollerin esasını teşkil ederken aynı zamanda tabiat kanunlarına da uyum sağlayarak insanların hayatlarının çeşitli safhalarında onlarla bağ kurmaktadır.

Türk boylarında “Hayat Ağacı” çeşitli şekillerde adlandırılmıştır: Sibiryaya Tatarlarında “pay-yulang baypıxta”, Hakaslarda “payxazıng bay-akağaç”, Altaylılar ve Şorlarda “pay-guzug bay-sedir” – “pay-torum baydirek”, Karaçay-Markarlar da ise “Curta jangız terek”şeklindedir, bazen de bay/pay kelimesinin yerini temir (demir) alabilmektedir.

Dünyanın üç tabakasını temsil eden “Hayat Ağacı”nın kökleri, gövdesi ve dal-budaklarıyla, kozmik düzeyler arasında kurduğu ilişkinin bir sembolüdür. Allah’ın “el-Hayat” sıfatını sembolize eden “Hayat Ağacı” yeşil kaldığı müddetçe dünyanın var olacağı düşünülmektedir. “Hayat Ağacı”, sıradan insanlar tarafından görülememekte, ancak Tanrı öğretisini bilenler (Tanrı tarafından gönderiler Hakanlar ve Kamlar) tarafından görülebildiğine inanılmaktadır.

“Hayat Ağacı” tektir, yalnız ağaçtır ve kâinatın bel kemiğidir. İnsanın kemikleri de “Hayat Ağacı”yla kişiselleştirilir. Soy ağacı, soy kütüğü vs. insan ile “Hayat Ağacı” arasındaki bağı gösterir.

Allah’ın nurunun “Hayat Ağacı” üzerine indiği ve kutlu doğumların bu şekilde gerçekleştiğine inanılmaktadır. Kutsal dinlerde vahiyler ışık-ateş-nur şeklinde kutsal ağaç üzerine indiği, hakanlar, hakanların evlendiği kadınlar yine “Hayat Ağacı”nı sembolize eden ağaca inen nurdan doğduğu ve o ağaçtan beslendiklerine inanılmaktadır.¹⁷

“Hayat Ağacı”bu isim dışında “yaşam ağacı”, “kayın ağacı” gibi adlarla da anılır. Bunun pek çok örneğini geçmişte yaşamış kültürlerde görebiliriz.

Örneğin Hunlar arasında bazı boylar kayın ağacından türediklerine inanmaktaydılar. Ulu Ağaç kavramına ve ağacın kutsallığına örnek gösterilebilecek olan bu verileri çeşitlendirmek pek tabii kimümkün olabilir. Oğuz orduları Batı’ya doğru giderken İtil suyunu ağaç üstünde geçerler. Çurçet Kağan’ın ordusunu yendiklerinde ise ganimetlerini, ağaçtan yaptıkları kağnılarla taşırlar. Uygurların türediğine inanılan kutsal ağaç ise iki nehir arasındaki bir adacığın üzerinde bulunmaktadır. Bu adacığa sığınan Oğuzlardan birinin bir ağaç kovuğunda çocuk doğurması ve bu çocuğa Kıpçak adı verilmesi Türklere ait efsanelerde “ağaç kovuğundan üreme” motifini önemli kılan efsanevi bir durumdur.¹⁸

Avrasya kültür ortamında “Hayat Ağacı” ile kadın arasında bir bağlantı kurulduğunu görmekteyiz. Bu bağlantının en yaygın hali üst kısmı kadın, alt kısmı ağaç olan tasvir örnekleridir.

¹⁷ Ergun, *Ağaç Kültü*, s. 145-146.

¹⁸ Gürsoy, “*Dut Ağacı*”, s. 3-4.

Resim 2. <http://www.yenidenergenekon.com/381-dede-korkut-hikayelerinin-plastik-sanatlara-yansimasi>

Kadın figürü tüm ilkel toplumlarda bereket, doğurganlık, sonsuz yaşamınsimgesi haline gelmiştir. Ağaç ise kökleri ile yerin derinliklerine, budaklarıyla göklere uzanarak, yer ve gök arasında duran ve bu iki unsuru birbirine bağlayan, aynızamanda hayatı ve ölümü, canı ve ruhu, karanlığı ve ışığı kendinde birleştiren evrensel, kozmik bir varlıktır. ¹⁹Bu açıdan baktığımızda ağaç sonsuz hayatı, yaşam sürekliliği simgeselliği ile kadın sembolizmiyle örtüşmektedir. Yakutlar Ağacın her şeyin anası olduğuna inanıyorlardı. Yine Yakutlarda doğum ve hayat tanrıçası olan Humayana kutsal kayın ağacı altında oturmakta ve çocuk sahibi olmak isteyen kadınlar bu ağaca tapınarak ona kurbanlar adamaktaydılar. Yakut kadınlarının üzerlerinde Umay Ana'nın sembolü olan ağaçta boncuk bulundurdıkları dabilinmektedir.²⁰

Türklerde “Hayat Ağacı” ile ilgili değişik inanışların varlığı da dikkat çekmektedir. Bu manada, Türkler arasında “Hayat Ağacı”na ilişkin birçok efsaneden söz edilebilir. Bu efsanelerden biri şöyledir:

*‘‘Büyük bir dağ yükselir, on iki gök katından,
Dağda bir kayın vardı, yaprakları altından,
Kayının altındaysa, küçük bir çukur vardı,
Bir karış bile değil, o kadar yüzlek dardı.
Bu çukur hep doluydu, kutsal hayat suyuyla,*

¹⁹ İbrahim Kafesoğlu, *Eski Türk Dini*, Ankara, 1980, s. 57, 58.

²⁰ Lale Avşar İskenderzade, “Dede Korkut Hihayelerinin Türk Plastik SanatlaraYansımaları”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17/2007, s. 14.

İçen ölmez olurdu, ebedi bir duyuyla.”²¹

“Hayat Ağacı”efsaneler dışında sanat yapıtlarına da konu edilmiş, hatta bu konuda “Hayat Ağacı”işlenmesinin ilk örneklerine, M.Ö. 3 bin yılında Aşağı Mezopotamya'da rastlanmaktadır. İki Teke arasındaki çalı motifi sahnesi, Sümerlerin“yaşam” ve “ölüm” arasındaki sürekli dolaşım, yeraltı dünyası ile olan inançların ve “Hayat Ağacı”nın en eski şekli "dumuzi"yi simgeleyen büyük Ana Tanrıça'nın hayatı yayan “âşıklar çifti”nin ölüp, ilkbaharda yeniden dirilmesini sembolize etmektedir. Bu inanç geleneğiyle ilgili olarak, dönüşümlü yaşamın simgesi “Hayat Ağacı” motiflerinin çeşitli ve zengin şekillerine, Urartu'lardan önce Asurlarda da rastlamak mümkündür.

Resim 3. <http://kutlubilgi.blogspot.com.tr/2009/12/kutsal-hayat-agac.html>

Eski Türklerde yerin göbeğinden göğe kadar bir ağaç tasavvur edilir. Bu “Hayat Ağacı” Sümerlerde de vardır. Ağacın bir ucunda gök tanrısı durmaktadır. Türklerde güneş kutsal ama tanrı olarak kabul edilmemektedir. 22 Aralık'ta güneş yeniden fazla olarak dünyayı aydınlatmaya başladığında günler uzamaya başlar. Türklerin gök tanrısı gökyüzünde gün ile geceyi tanzim eder. Sözde gün ile gece sürekli münakaşa halindedir. 22 Aralık'ta günün geceyi yendiğine inanılmaktadır. Bu olayı “Yeniden doğuş bayramı” adı altında Türkler kutluyorlarmış. Türkistan'da başka yerde yetişmeyen akşam adında bir ağaç varmış. Akşam getirip eve konuluyor, akşamın altında oturanlara o sene Tanrı güzel şeyler verir, güzel bir yaşam verir diye tanrıya hediyeler koyuyorlardı. Dallarna da ertesi sene için Tanrı'dan diledikleri şeyleri sembolize etsin diye paçavra veya kurdelayı asıyorlardı.²² O günlerde büyük bayram, şenlik

²¹ Işık, “Türklerde Ağaçla İlgili İnanışlar ve Buna Bağlı Kültler”, s. 100.

²² Yaşar Kalafat, *Halk İnançlarından Mitolojiye I, Türk Kültürlü Halklarda Halk İnanışları*, Ankara, 2009, s. 209

yapıyorlar ve bu şenliklerde aileler toplanıyor, büyükler varsa ziyaret ediliyor, özel yemekler yeniliyor ve güzel elbiseler giyiliyordu.

Assurlar'ın M.Ö. 2. bin yıllarında ölümsüzlüğe olan inanç geleneği, “Hayat Ağacı” motiflerini öncelikle monoteik şekilde, bir tanrı bileşimiyle ilgili olarak Assur'un ulusal tanrısı sembolü haline getirmiştir ki, bu yalnızca yeraltı dünyasının güçleriyle olan savaşta varoluş düzenini ve yazgısını belirlemekle kalmayıp, aynı zamanda Ölüm ve Doğuş'un sonsuz dolaşımını da oluşturmaktadır. Assur Kral teriminin özündeki “Hayat Ağacı” - Tanrı - Assur” sembolü, Assur Tanrısı'nın yerine geçen kralın çok anlamlı simgesi haline gelmiştir. Assur saray duvarları, kabul salonları, kral sembol ve mühürleri gizemli bir anlamı olan “Hayat Ağacı” motifleriyle süslenmiştir. Bu sahneler tipik Assur kabartmaları üzerinde, “Hayat Ağacı”na kült yapan Tanrılar arasında yer alan Kral tarafından temsil edilirken gösterilmiştir.

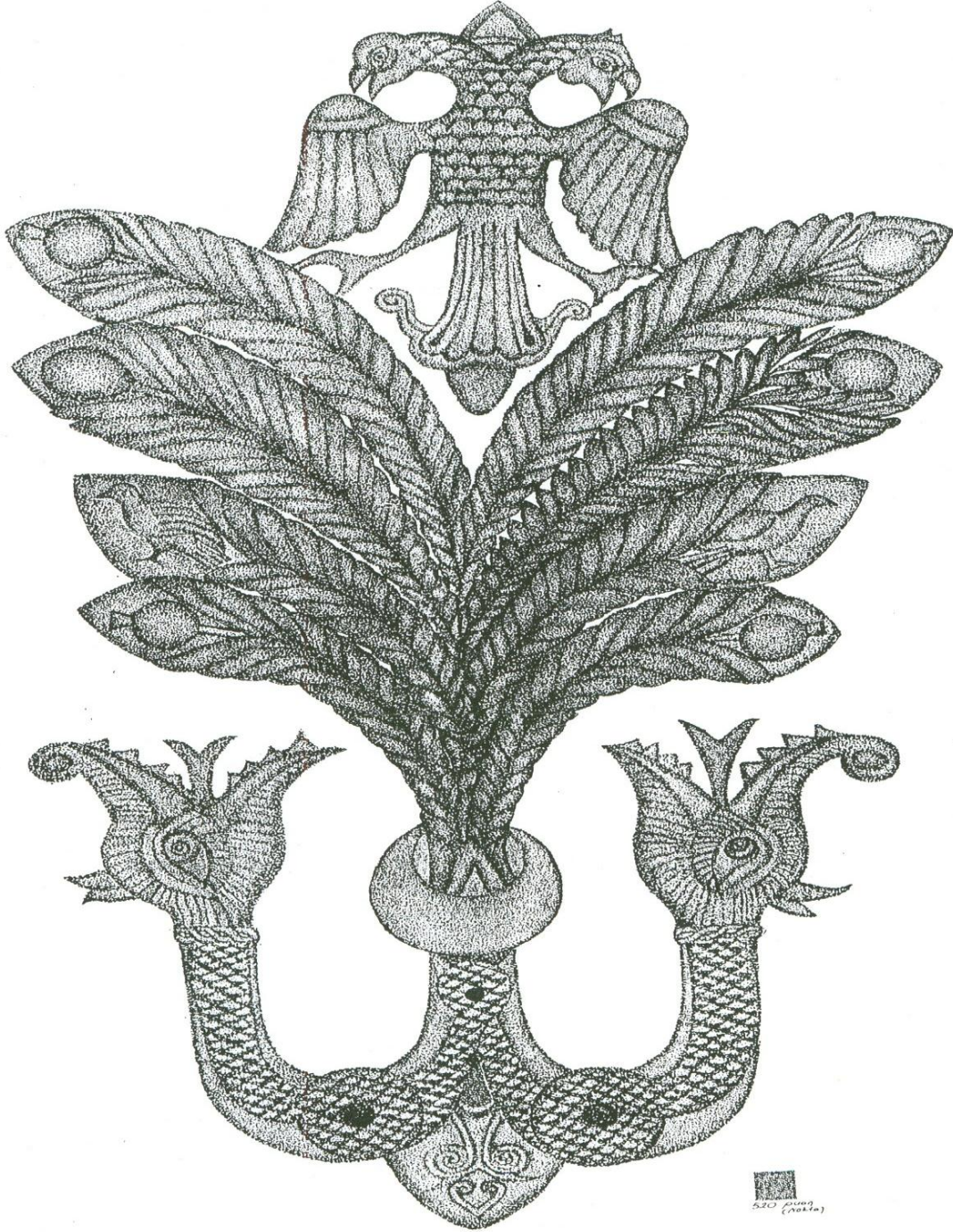
Şeyh Hasan da Sakız Ağacı'nın (Sakız Baba) dibinde oturup, sırtını gövdesine dayayıp da zikir ederken, tıpkı Asur kralı gibi bu dünyayı ve öteki âlemi temsil eden Hayat Ağacını uhrevi bir kimliğe büründürmüştür.

Urartu sanatında yaygın olarak karşımıza çıkan “Hayat Ağacı” motif ve sahneleri, Asur-Urartu kültür etkileşiminin bir sonucu olarak görülebilir. Oldukça değişik şekillerde ve ayırıcı bir manası olduğu sanılan “Hayat Ağacı” motiflerinin Urartu sanatında sevilerek benimsenmesi, bezeme ögesi ve belirgin olarak da pekiştirilmiş koruyucu manasının yanı sıra, özellikle dinsel anlamının da azımsanmayacak ölçüde fazla olduğunu açığa vurulmaktadır. Bu nedenle Urartu “Hayat Ağacı” motifinin, Sümer, Babil, Hurri ve Asur'un “Hayat Ağacı” inancına eşdeğer bir içerik taşıdığı anlaşılabilir.²³

“Hayat Ağacı” inancına sahip bazı kesimlerde ağacı bekleyen birçok bekçi hayvanların olduğuna inanılmaktadır. Bunlar arasında aslanlar çoğunluğu kapsamaktadır. Yakut'ların, Goldenler'in inancına göre panter, aslan veya kaplan Şaman'a gökyüzünde, yeraltında yaptığı veya yapacağı yolculuklarda yardımcı ruhlardır. İnsanları kötü olaylardan ve etkilerden koruduklarına inanılmaktadır.

Yine Orta Asya inanç düşüncesine göre ise evren; “Hayat Ağacı” ile yer ve gök ise, gezegenlerle anlamlandırılır. Sonsuzluğu simgeleyen gökyüzünü ve gökyüzünü bağlayan en büyük varlık olan, “Hayat Ağacı” ile sembolize edilir.

²³İsmail Onarlı, “II. Bölüm, XIII. Dersim’de Bazı Gelenekler ve İnanç Motifleri”, *Gazi Üniversitesi Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 15, Ankara s. 9-10.

Resim 4. Ahmet Yaşar Serin'in “Hayat Ağacı”yla ilgili karakalem çalışması²⁴

²⁴Sayın Yard. Doç. Dr.Ahmet Yaşar Serin'e kendi çalışması olan resmini kullanmama izin verdiği için teşekkür ederim.

“Hayat Ağacı”nın tepesinde yer alan tek veya çift başlı kartalın ve kuşların şaman kültüründe özel bir yeri bulunmaktadır. Kartal veya kuş şamana ahrete geçerken yardımcı olur. Bu nedenle Altay ve Munussink Şamanları elbiselerinde kanat bulundururlar. Bunu giyince kendilerini kuşa dönüşen varlık olarak kabul ederlerdi.

“Hayat Ağacı”nın bir Şaman öldüğünde, ruhlarının öbür dünyaya yükselmesine yardımcı olduğuna inanmaktaydılar.

Bu yolculukta yol gösteren varlıklar, kuş şeklindeki yardımcı ruhlar olduğu ve bu kuşların aynı zamanda ölülerin ruhunu da simgelediğine inanılmaktaydılar.

Orhun kitabelerinde ölü ruhlarının, kuş olup öbür dünya ya uçtuğundan bahsedilmektedir.

Bu inancın hala Anadolu’da yaşanmaya devam ettiğini şu tümce ile anlarız: “*Aramızdan kuş gibi uçup gitti*” veya “*Kuş olup uçtu gitti*” gibi.²⁵

Konuyu Şamanizm’in ötesinde de inceleyebiliriz. Örneğin Tokat ve Sivas’taki mezar taşlarında yer alan kuş ve rozet motiflerini Bektaşitarikatlarında ve Alevilerdeki inanışlarla da bağdaştırılmıştır. “Hayat Ağacı” konusunun İslam inançları ve tasavvufu ile örtüştüğü de düşünülebilir. Anadolu Selçuklu sanatında yaygın olan çeşitli figür tasvirleri, gelenek gücü yanı sıra tasavvufun, katı bir din görüşünün aksine sanata özgürlük sağlayan bir hoşgörü ortamı yarattığına işaret edilmektedir. Bir adım daha öteye gidecek olursak Selçuklu figür sanatında Tasavvuf ve Şamanizm’ inkullanıldığını görebiliriz.²⁶

“Hayat Ağacı” örgesi; Anadolu’davarlığını sürdürmüş birçok uygarlıklardailginç örneklerle karşımıza çıkmaktadır. Uygarlığın erkendönemlerinde genellikle tek başına tasvir edilen “Hayat Ağacı”; çeşitli refakat edici hayvanlarla birlikte örgelenmiş az rastlanan şekillerde kullanılmış olup, sadece dini mimarlık yapılarında görülmektedir.

Çeşitli tasvirlerde kaynağının Şamaninançlarından geldiği düşünülen “Hayat Ağacı”; evrenin odak noktası olarak kabul edilmektedir. Bu inanışta Şaman’ın yer altı ve yerüstü yolculuklarında merdiven görevi üstlendiğine inanılmaktadır. Bu nedendir ki, büyük bir özen içerisinde ejder, aslan, yılan, kartal vb. gibi çeşitli yırtıcı ve tılsımlı hayvanlar tarafından korunmaktadır.

Karşımıza çıkan belli başlı “Hayat Ağacı” örgelerinden bazılarını kısaca ifade edecek olursak;

Servi:

Dört mevsim canlılığını koruyor olması, uzun boyu ve doğa koşullarına dayanıklılığıyla bilinen, rüzgârda hoş ezgiler çıkararak sağa sola sallanmasıyla estetik bir görsellik sergileyen, tarihler boyu pek çok toplumda öncelikli “Hayat Ağacı” örgesi olarak kullanılmıştır.

Hurma ve yaprağı:

Yaygın olarak kullanılan “Hayat Ağacı” örgelerinden biridir. Ölümsüzlüğü simgeleyen bu bitki İslam inancına göre cennette bulunan bir ağaç türüdür.

²⁵ A. Yasar Serin, “Türk İnanç Geleneğinde “Hayat Ağacı” Örgesinin Kullanım Şekli ve Günümüze Uyarlanması”, *Altıncı Şehir Dergisi*, Sivas, S, 8, Eylül- Kasım 2002, s. 2.

²⁶ Serin, “Türk İnanç Geleneğinde “Hayat Ağacı” Örgesinin Kullanım Şekli ve Günümüze Uyarlanması”, s .4-5.

Eski çağlarda da “Hayat Ağacı” olarak kullanılan hurma yaprağı ve meyvesi, günümüzde de pek çok alanda süsleme örgesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Nar:

Pek çok kültür ve dinde nar ağacı simge olarak kullanılmış, meyvesinin de bereket, ağacının ölümsüzlük, çiçeğinin ise mutluluk simgesi olduğu kabul edilmektedir. Nar ağacının meyvesi (küresi); dünyayı, içindeki taneleri ise insanları, her ikisinin arasındaki zarın da insan gruplarının ayırımlarını simgelediği düşünülmektedir.

Gül ağacı ve çiçeği:

Diğer bir “Hayat Ağacı” örgesi de güldür. Hititlerde Anatanrıça Kubaba’ nın başındaki taçtaki süslemelerde bu örge görsel nitelik olarak karşımıza çıkmaktadır. Malatya’da kazılarda karşılaşılan Sulumeli heykelinin saç bağında gül örgesine rastlanmıştır.

Nilüfer:

Nilüfer çiçeklerini, çeşitli sanat dallarında bezeme örgesi olarak görmekteyiz. Anadolu kadınlarının kendi elleriyle yaptıkları “oyalar” da” nilüfer örgesine rastlanılabilir. Nilüferin süsleme örgesi olarak kullanılması Hitit ve Mısır Uygarlıklarında da cinsiyet ve hayat simgesi olarak ele alınmıştır.

Kayın Ağacı:

Eski Türkler kayın ağacını da “Hayat Ağacı” olarak değerlendirmişlerdir. Günlük yaşamda kullandıkları yay, ok, ve bunların kılıflarını, çadır direklerini, yemek kaplarını, en iyi semer ve eğerlerinin ana malzemesi olarak kayın ağacını kullanmışlardır.²⁷

Sonuç

Çalışmamızın başından beri de görüldüğü gibi insanlar geçmişten günümüze dek ağaca pek çok anlamlar yüklemiş, günlük hayatlarında, hatta sonraki hayat inançlarında bile ağacı simgesel bir araç olarak kullanmış. Yeri gelmiş iyi yeri gelmiş kötü şeyler için ağaçtan medet ummuşlardır. Hatta ağaçlara çul-çaput bağlayarak adaklarda bulunmuşlar, dilekleri gerçekleştiği taktirde de bunun ağaçtan kaynaklandığına inanmışlardır. Belki de ağacın gövdesinden yayılarak yukarı, göğe doğru uzanmasını bir dua bir yakınlık olarak görüp ağacın doğaüstü bir gücü temsil ettiğine inanmışlardır. Bu çalışmamdan önce ağaç hakkında güncel bilgilere sahipken şimdi sadece ağaç olarak değil tarihin var oluşundan beri pek çok inancı içinde barındıran bir sembol olduğuna inanmaktayım.

İşlediğimiz ağaç kültü inanışlarını daha da özelleştirerek “Hayat Ağacı” inancı ile devam ettiğim çalışmamda insanoğlunun “Hayat Ağacı”nı adından da anlaşılabilceği gibi ağaca hayati değer katılmış ve neredeyse bir insanın yaşama başlaması, ölmesi evresini bu ağacın gidişatına göre şekillendirmiş ve öyle inanmış olduklarını görmekteyiz. Ağacın yerle gök arasında bir vazife gördüğü inancına da şahit olduğum çalışmamda “Hayat Ağacı”nın da kendi içince çeşitlendirilerek farklı ağaç türlerinin örge olarak kullanıldığını görmekteyiz.Hatta bununla da kalınmayarak bu ağaç çeşitlerinden günlük işlerde fayda sağlanması için de faydalanılmıştır.

²⁷ Serin,“Türk İnanç Geleneğinde “Hayat Ağacı” Örgesinin Kullanım Şekli ve Günümüze Uyarlanması”, s. 6-7-8.

Ağaca mitolojik anlamlar yükleyerek çeşitli örgelerde kullanılmasıyla da karşılaştığımız çalışmada ağacın sanat tarihine kadar uzanan geniş bir çerçeveye yayıldığına da şahit olduk. Günlük hayatta kullandığımız araçların ana malzemesi olan ağacın bunun dışında ne anlamlara geldiğini ve insanlar tarafından ne anlamlar yüklendiğini görmekteyiz.

KAYNAKÇA

- ARTUN, Erman, *Türklerde İslamiyet Öncesi İnanç Sistemleri-Öğretiler-Dinler*, İstanbul, 2004.
- ERGUN, Pervin, *Türk Kültüründe Ağaç Kültü, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları*, Ankara, 2004.
- GÖMEÇ, Saadettin , “Eski Türk İnanıcı Üzerine Bir Özet”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2003,33/21.
- GÜRSOY, Ülkü, “Türk Kültüründe Ağaç Kültü ve Dut Ağacı”, *Hacı Bektaş Veli Dergisi*, 61, 2012.
- İŞİK, Ramazan, “Türklerde Ağaçla İlgili İnanışlar ve Buna Bağlı Kültler”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2004, 9/2, Elazığ.
- İNAN, Abdülkadir, “Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 4, 1952.
- İSKENDERZADE, Lale Avşar, “Dede Korkut Hikâyelerinin Türk Plastik Sanatlara Yansıması”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 17, 2007.
- KAFESOĞLU, İbrahim, *Eski Türk Dini*, Ankara, 1980.
- KALAFAT, Yaşar, *Kodlar-Kültler-I, Türk Kültürlü Halklarda Karşılaştırmalı Halk İnançları*, Ankara, 2009.
- KALAFAT, Yaşar, *Halk İnançlarından Mitolojiye I, Türk Kültürlü Halklarda Halk İnanışları*, Ankara, 2009.
- OCAK, Ahmet Yaşar, *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, İstanbul, 2000.
- SERİN, A. Yasar, “Türk İnanç Geleneğinde “‘Hayat Ağacı’” Örgesinin Kullanım Şekli ve Günümüze Uyarlanması”, *Altıncı Şehir Dergisi*, Sivas, S. 8, Eylül- Kasım 2002.
- ONARLI, İsmail, ONARLI, “II. Bölüm, XIII. Dersim’de Bazı Gelenekler ve İnanç Motifleri”, *Gazi Üniversitesi Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S.15. Ankara.
- <http://kutlubilgi.blogspot.com.tr/2009/12/kutsal-hayat-agac.html>